

Η διαχρονική λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες

Αθανάσιος Χουλιάρας

I. Βασική θέση της εισήγησης

Η «επικινδυνότητα» στο επίσημο επίπεδο των διακηρύξεων παρουσιάζεται ως μέσο για την άμυνα της κοινωνίας και την εδραίωση της δημόσιας ασφάλειας, ωστόσο σε πραγματικό επίπεδο, λόγω του έντονα αξιολογικού χαρακτήρα της και της εγγενούς αοριστίας της, υποσκάπτει συστηματικά την ασφάλεια των δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, αν η πρόσληψη του εγκληματία ως εχθρού αποτελεί την κατεξοχήν περίπτωση εκτροπής της ποινικής καταστολής από θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου σε κανονιστικό επίπεδο, τότε η στρατολόγηση της έννοιας της επικινδυνότητας του εγκληματία από τις ποινικές επιστήμες από τον 19ο αιώνα και εφεξής προσφέρει τη βασικότερη παρέκκλιση από αυτές σε οντολογικό επίπεδο. Και τούτο γιατί μέσω της χρήσης αυτού του «πλαστού στοιχείου»¹ ο εγκληματίας προσλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται όχι απλώς ως κάποιος που παραβίασε τους κανόνες της κοινωνική συμβίωσης αλλά περαιτέρω και ως απειλή για το κοινωνικό σύνολο που πρέπει να ουδετεροποιηθεί (οντολογική πρόσληψη του εχθρού).

II. Η αρχική σύλληψη και λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα

1) Το ευρύτερο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο

Η απαρχή του σύγχρονου προβληματισμού γύρω από την έννοια του εγκλήματος, όπως τουλάχιστον αυτή διαμορφώνεται και εξελίσσεται στις καπιταλιστικές δυτικές κοινωνίες, ήτοι ως γενικό κοινωνικό πρόβλημα στενά συνδεδεμένο με το ζήτημα της ασφάλειας (εθνικής, δημόσιας, ατομικής, κ.λπ.),

---

¹ Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, «Η επικινδυνότητα του εγκληματία: ένα στοιχείο πλαστό», σε ΜΝΗΜΗ Ν. Χωραφά, Η Γάφου, Κ. Γαρδίκια, Τόμος Β, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1986, σελ. 131-144.

τοποθετείται στα τέλη του 18ου αιώνα. Τούτο οφείλεται σε μια σειρά ραγδαίων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών που κορυφώνονται εκείνη την περίοδο, δημιουργώντας νέες πραγματικές συνθήκες, οι οποίες με τη σειρά τους δίνουν το έναυσμα για την ανάπτυξη νέων τεχνικών διακυβέρνησης, μέρος των οποίων είναι και η ποινική μεταρρύθμιση του 18ου αιώνα. Τα νέα αυτά δεδομένα δημιουργούν και την ανάγκη ανάπτυξης μιας νέας τεχνολογίας εξουσίας, που ο FOUCAULT έχει ονομάσει βιο-εξουσία (bio-pouvoir). Στη σειρά διαλέξεων στο Collège de France υπό τον τίτλο *Ασφάλεια, Έδαφος, Πληθυσμός*, ο FOUCAULT αναλύει την ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου (πληθυσμός) και τη συνακόλουθη ανάπτυξη μιας νέας τεχνολογίας εξουσίας που ενδεχομένως προσφέρει το έδαφος για τη συζήτηση γύρω από την ανάδυση ενός τύπου «κοινωνίας της ασφάλειας» (société de sécurité). Τα παραπάνω οδηγούν στη σφυρηλάτηση της έννοιας της κυβερνητικότητας, που χρησιμοποιείται για να εκφράσει το σύνολο των θεσμών, διαδικασιών, αναλύσεων, σκέψεων, υπολογισμών και τακτικών που καθιστούν δυνατή την άσκηση εκείνης της μορφής εξουσίας που έχει ως στόχο τον πληθυσμό και ως μέσο υλοποίησης το μηχανισμό ασφάλειας.²

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν ακμάζουν απλώς νέες επιστήμες και τρόποι διοικητικής οργάνωσης, όπως η δημογραφία, η στατιστική, γραφειοκρατία, κ.λπ., που εξασφαλίζουν για πρώτη φορά στην κεντρική διοίκηση τη δυνατότητα να αποκτήσει μια πραγματική εικόνα του τι συμβαίνει στο κοινωνικό επίπεδο, αλλά χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο και οι ήδη υφιστάμενες. Έτσι η ψυχιατρική, πέρα από αναγνωρισμένος κλάδος της ιατρικής επιστήμης που μελετά την ψυχική κατάσταση του ατόμου ώστε να διαγνώσει και να θεραπεύσει ψυχικές διαταραχές, αποκτά πλέον και μια περισσότερο κοινοτική-συλλογική διάσταση που συνίσταται στον εντοπισμό των κινδύνων που απειλούν το κοινωνικό σώμα.

Σε αυτή τη χρονική συγκυρία, μάλιστα, η συνεισφορά της ψυχιατρικής στην ποινική δικαιοσύνη δεν αφορά άμεσα στο θεσμό της ατομικής ποινικής ευθύνης και δη στο ζήτημα του ανεύθυνου των ανιάτων και των μανιακών, αλλά στον προσδιορισμό του «επικίνδυνου ατόμου» (individu dangereux), φορέα ηθικής ή ένστικτης τρέλας ή εκφυλισμού, που γίνεται ο κατεξοχήν στόχος της ποινικής

---

² M. FOUCAULT, *Sécurité, territoire, population. Cours au Collège de France 1977-1978*, Gallimard/Seuil, Paris, 2004

καταστολής. Έτσι, η ψυχιατρική διερευνά όλο και περισσότερο τα παθολογικά εκείνα σημάδια (στίγματα) που προσφέρουν αδιάψευστη μαρτυρία της επικινδυνότητας του ατόμου. Εξέλιξη που τελικά επηρεάζει ευρύτερα τον τρόπο λειτουργίας της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς η ποινική ευθύνη ενός ατόμου δεν συνδέεται πλέον αποκλειστικά με το ερώτημα αν είχε συνείδηση του τι πράττει σε μια δεδομένη στιγμή, αλλά επεκτείνεται στην ερμηνεία του εγκληματικού συμβάντος επί τη βάση της γενικότερης συμπεριφοράς του, του χαρακτήρα του και του ιστορικού του.

Οι παραπάνω εξελίξεις υποδεικνύουν αναδεικνύουν την πολιτικοκοινωνική λειτουργία της που κλήθηκε να υπηρετήσει η έννοια της επικινδυνότητας: η οργάνωση του σύγχρονου κράτους και η επικράτηση της θεωρίας περί κοινωνικού συμβολαίου προσφέρουν μια πραγματιστική βάση για τη θεμελίωση όχι απλώς μιας εύλογης προσδοκίας αλλά επιπλέον και τη διατύπωση της στοιχειώδους απαίτησης από την πλευρά των πολιτών για παροχή κρατικής προστασίας απέναντι σε κινδύνους (dangers) και διακινδυνεύσεις (risks) που θέτουν υπό αίρεση τόσο την ίδια τη ζωή τους όσο και τις βασικές συνθήκες διαβίωσής τους. Έτσι, ανάγεται σε συστατικό στοιχείο του νέου τύπου διακυβέρνησης η διαχείριση διακινδυνεύσεων (risk management), μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και ξεχωρίζουν τα άτομα που αμφισβητούν εμπράκτως τη νέα τάξη πραγμάτων, παραβιάζοντας συστηματικά τους νόμους της, ήτοι οι υπότροποι παραβάτες των κανόνων της οργανωμένης κοινωνίας. Αυτοί δεν γίνονται πλέον αντιληπτοί ως παρεκκλίνοντες από τον κανόνα, αλλά επιπλέον ως η προσωποποίηση της διακινδύνευσης, ως οι φορείς συγκεκριμένης απειλής κατά του ίδιου του κοινωνικού σώματος. Η ροπή τους δε στο έγκλημα υπερβαίνει τις γνωστές ποινολογικές κατηγοριοποιήσεις και μορφές ποινικού ελέγχου, αναδεικνύοντας την ανάγκη για την ανάπτυξη νέων τρόπων αντιμετώπισης, γεγονός που οδηγεί στη μεταφορά της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες.

2) Το ειδικότερο επιστημονικό πλαίσιο: η επικινδυνότητα ως ποινική έννοια

Η έννοια της επικινδυνότητας χρησιμοποιείται από τη ψυχιατρική επιστήμη ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού ως κριτήριο για τον εγκλεισμό των ψυχοπαθών στα ψυχιατρικά καταστήματα, ενώ κατά γενική ομολογία σήμερα αποτελεί το πλέον προβληματικό σημείο τομής της με την ποινική δικαιοσύνη. Εισάγεται στις ποινικές επιστήμες στις αρχές του 19ου αιώνα από την Ιταλική Θετική Σχολή, η οποία μετατοπίζει το κέντρο βάρους του ποινικού και εγκληματολογικού ενδιαφέροντος από την πράξη στην προσωπικότητα του δράστη, θέτοντας τις επιστημολογικές βάσεις για την ανάπτυξη και συστηματοποίηση της αιτιολογικής προσέγγισης στο εγκληματικό φαινόμενο.

Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζεται ότι βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές παράμετροι βρίσκονται στη βάση της εγκληματικής συμπεριφοράς, λειτουργώντας ως όροι εγκληματογένεσης. Αν και υπάρχουν επιμέρους διαφοροποιήσεις, μπορεί να υποστηρίξει κανείς με ασφάλεια ότι στον πυρήνα της θετικιστικής εγκληματολογίας βρίσκεται το αξίωμα ότι το έγκλημα είναι αποτέλεσμα ατομικής παθολογίας και μη προσαρμοστικότητας του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον. Συνεπώς, πίσω από τις αφηρημένες συμπεριφορές που παραβιάζουν το κοινωνικό συμβόλαιο αναδύονται πλέον κατηγορίες ατόμων που εμφανίζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τα καθιστούν επικίνδυνα για το κοινωνικό σύνολο (επικίνδυνες τάξεις), νομιμοποιώντας το να λάβει μέτρα άμυνας.

Τα θεμέλια για την παραπάνω εξέλιξη θέτει αναμφίβολα ο πατέρας της εγκληματολογίας, LOMBROSO, ωστόσο είναι ο R. GAROFALO, ο οποίος, έχοντας νομική μόρφωση, θα εισαγάγει την έννοια της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες. Αυτός ορίζει έγκλημα ως προσβολή ενός ηθικού αισθήματος, όπως αυτό μορφοποιείται στα θεμελιώδη αλτρουιστικά συναισθήματα της ευσπλαχνίας (*pietà, pity*) και της χρηστότητας (*probità, probity*) που συνιστούν και τον συνεκτικό δεσμό κάθε κοινωνίας.³ Η έννοια του *φυσικού εγκλήματος* διαμορφώνεται από το GAROFALO σε αντιδιαστολή με το νομικό έγκλημα για να εκφράσει ακριβώς αυτή την αντίληψη. Υπό αυτή τη νέα αντίληψη, ο εγκληματίας είναι ένας άνθρωπος που διακρίνεται από την απουσία, την απώλεια ή την εξασθένηση κάποιου από αυτά τα συναισθήματα ή και αμφοτέρων, γεγονός που τον καθιστά κοινωνικά ασύμβατο,

³ R. GAROFALO, *Criminology*, αγγ. μτφρ. R. Wyness Myller βασισμένη στη 5^η γαλλ. έκδ. (1905), Little, Brown, and Company, Boston, 1914, σελ. 23 επ.

δηλαδή κατά κάποιο τρόπο ένα «φυσικό εχθρό της κοινωνίας». Είναι σε αυτό το σημείο που ανακύπτει το πρόβλημα του κριτηρίου βάσει του οποίου θα έπρεπε να γίνεται η επιλογή του είδους και η επιμέτρηση του ύψους της ποινής, ώστε αυτή να είναι σε θέση να επιτελέσει το σκοπό της. Ο GAROFALO επικρίνει τα βασικά δύο κριτήρια της Κλασικής Σχολής που αποτελούν και θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου της εποχής, ήτοι την ηθική ευθύνη του δράστη για την πράξη του (καταλογισμός σε ενοχή) και την αναλογικότητα μεταξύ εγκλήματος και ποινής, καθότι αποδεικνύονται ατελέσφορα έναντι δραστών αξιόποινων πράξεων που λόγω μόνιμης παθολογικής κατάστασης (π.χ. ηθική ανωμαλία, φρενοβλάβεια) ή κάποιας εσωτερικής παρόρμησης (π.χ. ψυχική διαταραχή, αλκοολισμός) κρίνονται ανίκανοι να τους αποδοθεί ποινική ευθύνη και προτείνει την εφαρμογή της έννοιας της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες, η οποία συντίθεται από δύο στοιχεία: την **εγκληματική ικανότητα** (*temibilità*) και την **κοινωνική προσαρμοστικότητα** του δράστη (*social adaptability*). Το πρώτο εκφράζει τη σταθερή και ενεργητική διαστροφή και την ποσότητα του κακού που φέρει μέσα του ο εγκληματίας, τα οποία και προκαλούν φόβο στα μέλη της κοινωνίας. Το δεύτερο συνίσταται στη διαπίστωση των περιορισμών που προκρίνονται ως οι καταλληλότεροι σε σχέση όχι με τη βαρύτητα του εγκλήματος αλλά με την προσωπικότητα του εκάστοτε εγκληματία, όπως αυτή προσδιορίζεται μέσω της μελέτης του παρελθόντος του, του οικογενειακού περιβάλλοντός τους, της μόρφωσής του, της εργασίας του, κ.λπ. ώστε να αποσοβηθεί ο κίνδυνος που ενσωματώνει για την κοινωνία.

Την έννοια της επικινδυνότητας ως κριτήριο για την επιβολή κάποιας ποινικής κύρωσης στο δράστη υιοθέτησε και εφάρμοσε ο FERRI στο θεμελιώδες έργο του *Εγκληματική Κοινωνιολογία*. Θεωρώντας ότι τα ως άνω δυο συναισθήματα που χρησιμοποίησε ο GAROFALO για τον ορισμό του φυσικού εγκλήματος δεν αποτελούν τα μόνα σημαντικά (τέτοια επίσης είναι το θρησκευτικό, το πατριωτικό συναίσθημα και η μετριοπάθεια) προσθέτει δύο ακόμα θετικά κριτήρια: τον **αντικοινωνικό χαρακτήρα της πράξης και του δράστη**.⁴ Απορρίπτοντας κι ο FERRI την αρχή της ηθικής ευθύνης που προϋποθέτει ελευθερία της βούλησης,

⁴ E. FERRI, *Criminal Sociology*, αγγ. μτφρ. J.I. Kelly and J. Lisle, Little, Brown, & Co., Boston, 1917, σελ. 80.

αντιπροτείνει την **αρχή της κοινωνικής λογοδοσίας** (*social accountability*) των εγκληματιών, που επιτάσσει την απόδοση σε αυτούς κάθε πράξης υπό τη μορφή άμυνας της κοινωνίας κατατείνουσας στη διασφάλιση της επιβίωσής της. Σε αυτή την κατεύθυνση, η επικινδυνότητα του ατόμου μετατρέπεται στο βασικό κριτήριο για την οργάνωση της άμυνας της κοινωνίας, η οποία δεν μπορεί να εκδηλώνεται αποκλειστικά και μόνο μετά την τέλεση κάποιου εγκλήματος, ήτοι κατασταλτικά, αλλά πρωτίστως πριν την εκδήλωσή του, βάσει της πρόγνωσης των ατομικών και αντικοινωνικών κινήτρων της ανθρώπινης δράσης, ήτοι προληπτικά. Έτσι, τα μέσα της κοινωνικής άμυνας πρέπει να μπορούν να επιβληθούν τόσο πριν από την τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης, οπότε ονομάζονται «ισοδύναμα ποινών» (*equivalents for punishment*), όσο και μετά από αυτή, οπότε συνίστανται στις υφιστάμενες και γνωστές ποινές, οι οποίες μπορούν να έχουν είτε περιοριστικό είτε εξοντωτικό χαρακτήρα.

III. Η επικινδυνότητα ως βασική έννοια των διάφορων θεωριών κοινωνικής άμυνας κατά τον 20ο αιώνα και η επίδρασή τους στο ελληνικό ποινικό σύστημα

1) Η επικινδυνότητα ως βασική έννοια των διάφορων θεωριών κοινωνικής άμυνας

Η πρώτη ολοκληρωμένη θεωρία κοινωνικής άμυνας διατυπώθηκε από το Βέλγο Adolphe PRINS στο βιβλίο του *Η Κοινωνική Άμυνα και οι μετασχηματισμοί του ποινικού δικαίου* (1910).⁵ Σημείο αφετηρίας αποτελεί η ανεπάρκεια της θεωρίας του ηθικού καταλογισμού που πρεσβεύει η Κλασική Σχολή ποινικού δικαίου, η οποία οδηγεί σε μια μη πραγματοποιήσιμη επιλογή μεταξύ ντετερμινισμού (ανάγκη) και ελευθερίας της βούλησης (ελευθερία). Κατά τον PRINS, ο δράστης θα πρέπει να προσεγγιστεί τόσο στην ατομικότητά του όσο και στην κοινωνική του διάσταση. Αν το πρώτο έλαβε χώρα μέσω της εφαρμογής της αρχής της τιμωρίας για το ηθικό πταίσμα, το δεύτερο μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της προαγωγής του προστάγματος της κοινωνικής ασφάλειας. Προϋπόθεση για αυτό το δεύτερο

⁵ A. PRINS, *La Défense sociale et les transformations du droit pénal*, Marcel Rivière, Paris, 1910.

συμπληρωματικό στόχο είναι η αντικατάσταση της έννοιας του ηθικού καταλογισμού από το κριτήριο της κατάστασης επικινδυνότητας του εγκληματία. Αυτή η τελευταία εδράζεται όχι σε μια προσωρινή πράξη του ατόμου, αλλά στη διαρκή κατάσταση του στην κοινωνία.

Κάτι τέτοιο πρακτικά σημαίνει ότι τα εξορισμού επικίνδυνα άτομα (ψυχικά ανώμαλοι, αυτοί που παρουσιάζουν νοητική ανεπάρκεια, οι υπότροποι ή οι καθ' έξη εγκληματίες) θα πρέπει να υπόκεινται σε αόριστες ποινές (ή μέτρα κοινωνικής άμυνας) που δεν αποσκοπούν σε μια ανταποδοτική δικαιοσύνη αλλά στην προστασία της κοινωνίας. Επιπλέον σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει η δικαστική ευχέρεια εν γένει να εκτιμάται η κατάσταση επικινδυνότητας οποιουδήποτε δράστη, ώστε να επιτυγχάνεται η παράταση της στέρησης της ελευθερίας του, όταν αυτό επιτάσσει η ασφάλεια της κοινωνίας. Τέλος, αυτή η δικαστική δράση θα πρέπει να συμπληρωθεί και από μια προληπτική δράση, διοικητικού ή ακόμα ίσως και κοινωνικού χαρακτήρα, που θα προσπαθεί να εμποδίσει τη γέννηση της κατάστασης επικινδυνότητας. Αυτή θα περιλαμβάνει από μέτρα πολεοδομικού χαρακτήρα έως και τα «υποκατάστατα ποινών» που αποσκοπούν στο να εμποδίσουν ορισμένους απόκληρους να περιπέσουν στην απελπισία, να προσφέρουν την κατάλληλη αγωγή στους ελλιπείς, κ.λπ. Επομένως, στο στόχο μπαίνουν όχι μόνο αυτοί που εικάζεται ότι είναι επιρρεπείς στη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων, αλλά και όλοι εκείνοι που επιδίδονται σε κοινωνικά απρεπείς δραστηριότητες (πορνεία, περιπλανώμενη αλητεία, ομοφυλοφιλία, μέθη, τζόγο, κ.λπ.), δηλαδή οι επικίνδυνες ομάδες ή τάξεις.

Η πρώτη αυτή θεωρία προσφέρει την επιστημονική βάση για τη θεσμοθέτηση μέτρων όπως η εξορία, ο προληπτικός εγκλεισμός, οι αόριστες ποινές και τελικά κορυφώνεται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τη γενοκτονία. Η μετάβαση σε ένα αμιγώς αυταρχικό ποινικό δίκαιο πραγματοποιείται μέσω κάποιων μικρών αλλαγών: η έννοια της «κοινωνικής άμυνας» αντικαθίσταται με εκείνη της «άμυνας της κοινότητας του λαού» και προσδιορίζεται ως επικίνδυνος εγκληματίας ο Εβραίος, ο κουμμουνιστής, κ.λπ.

Μεταπολεμικά, και πιο συγκεκριμένα μετά το 1954 το κίνημα της κοινωνικής άμυνας αναδιατάσσεται και εκδηλώνεται πλέον σε δυο βασικές τάσεις: μια ακραία,

τη θεωρία του GRAMMATICA και μια μετριοπαθή, τη θεωρία της «νέας κοινωνικής άμυνας» του ANCEL.

Η θεωρία του πρώτου βρίσκει την πλήρη έκφρασή της στο βιβλίο του *Αρχές της Κοινωνικής Άμυνας* και συνίσταται στην αντικατάσταση όλων των μεγεθών του ποινικού δικαίου, το οποίο επίσης θα αντικατασταθεί από το «δίκαιο της κοινωνικής άμυνας».⁶ Συγκεκριμένα, στην έννοια του καταλογισμού υποκαθίσταται η αντικοινωνικότητα, στην έννοια του εγκλήματος οι δείκτες αντικοινωνικότητας (*indici di antisocialità*), στην έννοια του εγκληματία το αντικοινωνικό άτομο και στην ποινική κύρωση το μέτρο της κοινωνικής άμυνας. Για τον συγγραφέα αυτόν η επικινδυνότητα δεν μπορεί να αποτελέσει το αποκλειστικό κριτήριο της επιβολής μιας κοινωνικής κύρωσης, καθότι στερείται υλικού αντικειμένου. Αντίθετα, η **αντικοινωνικότητα** αποτελεί την εξωτερικευμένη επικινδυνότητα του ατόμου, η οποία προσφέρει την επαρκή και αναγκαία συνθήκη για τη στοιχειοθέτηση της νομικής ευθύνης του δράστη. Η αντιμετώπιση συνίσταται στην υποβολή του σε ένα καθεστώς πρόβλεψης και θεραπείας που αποσκοπεί στην επανακοινωνικοποίηση του.

Σε αυτή την έννοια επικινδυνότητας ως αντικοινωνικότητα αντέδρασε ο ANCEL, θεωρώντας την ουσιαστικά αναβίωση του δόγματος του δυνητικά επικίνδυνου δράστη.⁷

Προτείνεται λοιπόν η πολιτογράφηση της επικινδυνότητας στο ποινικό δίκαιο με τον ελάχιστο όρο ότι τόσο η πρόβλεψη όσο και η εφαρμογή της θα εναρμονίζεται με την αρχή της νομιμότητας. Αυτή η θέση οδηγεί σε ένα διττό αποτέλεσμα: κατά πρώτον απορρίπτεται ως δογματικός, αφηρημένος και μη επαληθεύσιμος στη σωφρονιστική πρακτική ο άτεγκτος δυασμός μεταξύ ποινής και μέτρων ασφαλείας, συνεπεία του οποίου η πρώτη θα προορίζεται για τους ικανούς σε καταλογισμό (ηθική ευθύνη), ενώ τα δεύτερα για τους μη ικανούς σε καταλογισμό επικίνδυνους εγκληματίες. Θεωρώντας μάλιστα ότι η διαφορά μεταξύ των δύο είναι περισσότερο σημασιολογική παρά ουσιαστική, αφού ο σκοπός είναι κοινός και συνίσταται στην αποτελεσματική προστασία του κοινωνικού συνόλου, ο ANCEL προτείνει την

⁶ F. GRAMMATICA, *Principi di difesa sociale*, Padova, CEDAM, 1961, σελ. 28.

⁷ M. ANCEL, *Η Νέα Κοινωνική Άμυνα*, ελλ. μτφρ. Η. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, σελ. 212.

αντικατάστασή τους από τη γενική έννοια των «ποινικών κυρώσεων». Το δεύτερο αποτέλεσμα συνίσταται στην απόρριψη της έννοιας της προ-εγκληματικής επικινδυνότητας και της δυνατότητας λήψης μέτρων *ante dilictum*, δηλαδή της δυνατότητας της προληπτικής επέμβασης του ποινικού δικαίου ενόψει ακριβώς του «κινδύνου» εκδήλωσης «αντικοινωνικής» συμπεριφοράς, δεδομένου ότι δεν υφίσταται καν η διάπραξη κάποιου εγκλήματος. Μία τέτοια δυνατότητα παραβιάζει την αρχή της νομιμότητας, υποσκάπτοντας τις ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αν και θα προσυπέγραφε κανείς πάραυτα αυτή τη δεύτερη θέση της νέας κοινωνικής άμυνας, δεν μπορεί να μην εκφράσει τον έντονο προβληματισμό και τις ενστάσεις που προκαλεί η πρώτη για την υιοθέτηση ενός ενωτικού συστήματος, κατά το οποίο θα είναι δυνατή ουσιαστικά η εναλλάξ χρησιμοποίηση ποινών και μέτρων ασφαλείας ανάλογα με τις ανάγκες της προσωπικότητας του δράστη και των αντιδράσεων του περιβάλλοντός του, καθώς κάτι τέτοιο φαλκιδεύει την αρχική διακηρυκτική θέση της περί σεβασμού της αρχής της νομιμότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και τούτο γιατί ενώ κατά το δυαδικό σύστημα το κριτήριο για την επιβολή μιας ποινής ή ενός μέτρου ασφαλείας συνίσταται στο αν ο δράστης είναι ικανός προς καταλογισμό και περαιτέρω για τα δεύτερα η επικινδυνότητά του για τη δημόσια ασφάλεια, εν προκειμένω το κριτήριο είναι μονάχα αυτό το τελευταίο, το οποίο λόγω της γενικότητας και αυθαιρεσίας που ενέχει, όπως θα καταδειχθεί πιο κάτω, μπορεί να δικαιολογήσει ακόμα και αόριστη διάρκεια εγκλεισμό.

2) Η θέση της επικινδυνότητας στο ελληνικό σύστημα ποινικής καταστολής

Η πιο πάνω παρουσίαση θα είχε ιστορική μόνο αξία, αν η έννοια της επικινδυνότητας δεν μετατρέπονταν μεταπολεμικά σε σταθερή παράμετρο της αντεγκληματικής πολιτικής πολλών κρατών (ευρωπαϊκών και μη), γνωρίζοντας μάλιστα πρωτοφανή αναβίωση ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες ως (εμφανής ή υπονοούμενη) δικαιολογητική βάση για τη λήψη μέτρων προστασίας του κοινού (βλ. άμυνα της κοινωνίας) απέναντι σε οτιδήποτε ορίζεται ως απειλή: υπότροποι

εγκληματίες, ειδικές ομάδες-φορείς συγκεκριμένου κινδύνου, όπως οι νέοι, οι ναρκομανείς, οι αλκοολικοί, πλέον οι φτωχοί και οι μετανάστες ή φαινόμενα με διεθνή διάσταση, όπως το οργανωμένο έγκλημα, η τρομοκρατία, κ.λπ.

Αν και σίγουρα υπάρχουν πολλές επιμέρους διαφοροποιήσεις, αυτό που παραμένει κοινό σε όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις είναι η διασύνδεση τους υπό τη μορφή συγκεκριμένης διακινδύνευσης με την έννοια της «δημόσιας ασφάλειας», η προστασία της οποίας προσφέρει τη νομιμοποιητική βάση της αντεγκληματικής πολιτικής στην ύστερη νεωτερικότητα. Αξίζει πάντως να διευκρινιστεί ότι η δημόσια ασφάλεια δεν έχει τυποποιηθεί από τον Έλληνα νομοθέτη ως αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, ακριβώς λόγω της εγγενούς αοριστίας της έννοιας, ενώ οι περιπτώσεις που έγινε κάτι τέτοιο αναφέρονται ως παραδείγματα τιμωρητικής εκτροπής του ποινικού δικαίου και διολίσθησης σε αυταρχικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής.

Η διαλεκτική σύνθεση των εννοιών της διακινδύνευσης και της δημόσιας ασφάλειας προσφέρει γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη νέων τάξεων λόγου (discourse) που δεν βασίζονται πλέον σε μια ηθική ή κλινική περιγραφή του ανθρώπου αλλά στον υπολογισμό πιθανοτήτων και την εφαρμογή στατιστικών στον πληθυσμό. Το ζητούμενο ύπαρξης προσωπικής ευθύνης χάνει την πρωταρχία του και τα ηνία παίρνει ο τρόπος διαχείρισης του προβλήματος της δημόσιας ασφάλειας και των απρόβλεπτων συμβάντων. Σκοπός δεν είναι ούτε η διαπαιδαγώγηση ούτε η τιμωρία των ατόμων, αλλά η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση και η διαχείριση ομάδων πληθυσμού ως επικίνδυνων. Η συνειδητοποίηση δε ότι η εξάλειψη της εγκληματικότητας αποτελεί ουτοπία, μετάλλαξε τη βασική στόχευση της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία συνίσταται στο να καταστήσει την εγκληματικότητα ανεκτή μέσω του συστημικού συντονισμού της. Σε αυτό το πλαίσιο η ενοχή, ως αναγκαία προϋπόθεση επιβολής μιας ποινής, αντικαθίσταται από την πρόβλεψη της επικινδυνότητας, με όλες τις αναγκαίες αλλαγές που αυτό συνεπάγεται στο αστυνομικό δίκαιο και την ποινική διαδικασία.

Τα παραπάνω λαμβάνουν χώρα παράλληλα με μια διαδικασία κανονικοποίησης της εξαίρεσης, η οποία παρουσιάζει δύο κεντρικές πτυχές: αα) η ομάδα που κάθε

φορά στοχοποιείται είναι ευρύτερη: από τα άτομα που συμμετέχουν σε τρομοκράτες οργανώσεις, σε εγκληματικές οργανώσεις, το «κοινωνικό περιθώριο» και πλέον ό,τι ορίζεται ως «κοινωνικός εχθρός», ββ) κινητήριοι δύναμη της αντεγκληματικής πολιτικής είναι το δόγμα της *raison d'état* που επικρατεί του εγγυητικού μοντέλου των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αφού η ανάγκη θωράκισης της κοινωνίας νομιμοποιεί την αύξηση της έντασης της άμυνας της κοινωνίας ως αναλογική αντίδραση στην έκταση του υποτιθέμενου κινδύνου. Παράπλευρες συνέπειες αυτής της διαδικασίας είναι η διαστροφή των βασικών εννοιών και των αρχών του ποινικού δικαίου (π.χ. αρχή της νομιμότητας, του τεκμηρίου αθωότητας, της αρχής της αναλογικότητας, κ.λπ.) και φυσικά η προοδευτική περιστολή των ατομικών δικαιωμάτων.

Ακόμα σημαντικότερο όμως κρίνεται το γεγονός ότι η επικινδυνότητα αποτελεί βασική έννοια της ελληνικής ποινικής πολιτικής, κάτι που την μετατρέπει από κίνητρο του νομοθέτη για τη λήψη μέτρων (ποινικών ή μη) σε νομική έννοια, που, λόγω του αόριστου και αξιολογικού χαρακτήρα της, παρέχει ευρύτατη διακριτική ευχέρεια στον ερμηνευτή του δικαίου κατά την εφαρμογή της σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ειδικότερα, η υιοθέτηση του δυαδικού κυρωτικού συστήματος των ποινών και μέτρων ασφαλείας από τον Ποινικό Κώδικα του 1950 αποτελεί απόρροια του αιτήματος για αποτελεσματική προστασία του κοινωνικού συνόλου μέσω της εξουδετέρωσης της επικινδυνότητας των ακαταλόγιστων και λοιπών επικίνδυνων εγκληματικών (π.χ. από εκείνων που λείπει το «άλλως δύνασθαι πράττειν»). Κατά γενική παραδοχή, τα μέτρα ασφαλείας εξυπηρετούν τον ειδικοπροληπτικό σκοπό της πρόληψης τέλεσης νέων εγκλημάτων εκ μέρους του δράστη, γεγονός που αναγάγει την επικινδυνότητά του στη βασική προϋπόθεση εφαρμογής τους. Σε κανονιστικό λοιπόν επίπεδο η ποινή διακρίνεται από το μέτρο ασφαλείας στα εξής βασικά σημεία: η πρώτη αποτελεί κακό που αποβλέπει στην αποδοκιμασία του δράστη, είναι προσανατολισμένη προς τη γενική και ειδική πρόληψη και αποτελεί τη συνήθη θεσμική αντίδραση στο έγκλημα· αντιθέτως το δεύτερο αποτελεί θεραπευτικό μέτρο, αποβλέπει αποκλειστικά στην προστασία της κοινωνίας από τον επικίνδυνο εγκληματία, εξαντλεί την αποστολή του στην

ειδικοπροληπτική λειτουργία του και επιβάλλεται μόνο κατ' εξαίρεση, στις οριζόμενες από το νόμο περιπτώσεις.

Δεν εκλείπουν ωστόσο οι περιπτώσεις που εκ των πραγμάτων τα μέτρα ασφαλείας αποβάλλουν το θεραπευτικό χαρακτήρα τους, μετατρέπόμενα αποκλειστικά σε μέσο εξουδετέρωσης του επικίνδυνου για τη δημόσια ασφάλεια εγκληματία, γεγονός που ουσιαστικά τα εξισώνει με τις ποινές, αφού οδηγούν «σε μεταχείριση δυσμενέστερη απ' ότι ένα μέτρο διαπλασμένο ως ομοίωση ποινής (προσωρινή κράτηση)», χωρίς μάλιστα να συνοδεύονται και με τις εγγυήσεις και τους περιορισμούς των παραδοσιακών ποινών. Έτσι, ενώ το άρθρο 69 ΠΚ («φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών»), που αποτελεί και το βασικό αναπληρωματικό της ποινής μέτρο ασφαλείας, θέτει δύο προϋποθέσεις για τη φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών (βλ. άρθρο 34 ΠΚ) που έχουν διαπράξει κάποιο κακούργημα ή πλημμέλημα, αφενός την απαλλαγή του δράστη από την ποινή λόγω έλλειψης ικανότητας προς καταλογισμό και αφετέρου την αξιολόγησή του ως επικίνδυνου για τη δημόσια ασφάλεια, το άρθρο 70§2 ΠΚ προβλέπει ότι «η φύλαξη συνεχίζεται για όσο χρόνο επιβάλλει η δημόσια τάξη», προφανώς βάσει της επικινδυνότητάς του. Η πρόβλεψη αυτή, πέρα από το ότι υποσκάπτει το θεραπευτικό χαρακτήρα του μέτρου χάριν εξασφάλισης του κοινωνικού συνόλου από ένα επικίνδυνο άτομο, μπορεί να αποτελέσει πρόσχημα αυθαιρεσίας και δύσκολα συμβιβάζεται με συνταγματικές και διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές.

Το πρόβλημα γίνεται ακόμα εντονότερο, καθώς είναι ουσιαστικά η έννοια της επικινδυνότητας που χρησιμοποιείται ως κριτήριο για τη διατύπωση προγνωστικών κρίσεων σε σχέση με τη μελλοντική συμπεριφορά του ατόμου που δικαιολογούν τη λήψη περιοριστικών μέτρων στο παρόν, την επιμέτρηση της ποινής, αλλά και την άρνηση χορήγησης ευεργετικών θεσμών που σχετίζονται με την εκτέλεση της ποινής.

Κατά το ΛΙΒΟ, «ως προγνωστικές ορίζονται όσες ποινικές αποφάσεις δεν θεμελιώνονται μόνο σε παρελθόντα γεγονότα, αλλ' εξαρτούν τις συνέπειες που με τις αποφάσεις αυτές καταγιγνώσκονται και από εκτιμήσεις περί της εκδηλώσεως ή μη ορισμένης απαξιολογούμενης συμπεριφοράς στο μέλλον».⁸ Έτσι, οι

⁸ Ν. ΛΙΒΟΣ, «Προγνωστικές αποφάσεις στο Ποινικό Δίκαιο», *ΠοινΧρ* 2002, σελ. 1008.

προγνωστικές αποφάσεις, καθότι σχετίζονται με συμπεριφορά που ενδέχεται να λάβει χώρα στο μέλλον, συνδέονται με τα εξής ακανθώδη ζητήματα: αα) τον προσδιορισμό όλων εκείνων των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης που είναι κρίσιμες για την εκφορά της κρίσης και την ενδεχόμενη καταστρατήγηση της αρχής *in dubio pro reo* (πρόβλημα απόδειξης), ββ) την ελλιπή γνώση των εμπειρικών κανόνων βάσει των οποίων ο δικαστής θα πρέπει να προβεί στην προγνωστική κρίση, ώστε αυτή να είναι λογικώς διαρθρωμένη και επαρκώς αιτιολογημένη και την ενδεχόμενη καταστρατήγηση της αρχής της ισότητας ενώπιον του νόμου, που επιτάσσει όμοιες περιπτώσεις να τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης, αλλά και της ασφάλειας δικαίου, που επιτάσσει μια δικαιοκρατικά προβλέψιμη κρίση (πρόβλημα αιτιολόγησης), και γγ) την ακριβή νομική φύση της ποινικής απόφασης, η οποία είναι πολύ πιθανόν να διαψευστεί στην πράξη, δεδομένου του μη προβλέψιμου της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Την υπέρβαση των παραπάνω ζητημάτων επιχειρεί –ανεπιτυχώς κατά την άποψή μου– η θέση ότι τελικά δεν πρόκειται κατά κυριολεξία για *πρόγνωση* μελλοντικής συμπεριφοράς, αλλά μάλλον για κανονιστικά επιβαλλόμενη *διαχείριση κινδύνων*, δηλαδή για μια αξιολογική στάθμιση συνδρομής κινδύνου σε παρόντα χρόνο, η οποία, όταν επιβεβαιώνεται, συνεπάγεται ορισμένες έννομες συνέπειες. Αν και θα συμφωνούσε κανείς ότι το βασικό πλεονέκτημα αυτής της θέσης συνίσταται στην αποσύνδεση της ορθότητας της κρίσης από τη δυσμενή εξέλιξη των πραγμάτων σε πραγματικό επίπεδο (δηλ. την επέλευση του κινδύνου), αφού αυτή εκφέρεται βάσει των δεδομένων που υπάρχουν κατά το χρόνο διατύπωσής της, εντούτοις κάτι τέτοιο δεν είναι ικανό να διαγράψει ως διά μαγείας το γεγονός ότι καταλυτικό ρόλο συνεχίζει να έχει μια αόριστη αξιολογική (ή διαθετική κατ' άλλη ορολογία) έννοια, η επικινδυνότητα. Γιατί περί αυτού ουσιαστικά πρόκειται σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις που ο νόμος, ακόμα κι αν δεν χρησιμοποιεί αυτή την έννοια (σαν το πρόβλημα να ήταν αποκλειστικά σημασιολογικό), αναπαράγει τελικά το περιεχόμενό της, αναφερόμενος στην *πιθανότητα διάπραξης και άλλων εγκλημάτων*.

Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρει αναμφίβολα το άρθρο 282§3 ΚΠΔ που ρυθμίζει τη δυνατότητα επιβολής προσωρινής κράτησης, διάταξη που έχει αποτελέσει αντικείμενο επανειλημμένων νομοθετικών παρεμβάσεων. Με αυτές τις

τελευταίες ο νομοθέτης προσπάθησε να εξορθολογήσει την άκρως προβληματική περίπτωση της προληπτικής προσωρινής κράτησης, η οποία δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες της ποινικής διαδικασίας (π.χ. κίνδυνος φυγής του κατηγορουμένου και μη υποβολής του στην εκτέλεση της ποινής) αλλά την αμιγώς εγκληματοπροληπτική λογική της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, η οποία απειλείται από την πιθανότητα διάπραξης νέων εγκλημάτων. Η εξισορρόπηση αυτής της κατάστασης επιδιώκεται πλέον μέσω της ανάπτυξης ενός αντικειμενικού μοντέλου πιθανολόγησης του κινδύνου διάπραξης νέων εγκλημάτων. Έτσι, η χρήση της αόριστης αξιολογικής έννοιας του «ιδιαίτερα επικίνδυνου δράστη» αντικαταστάθηκε αρχικά από το κριτήριο των «ειδικώς μνημονευόμενων πραγματικών περιστατικών της προηγούμενης ζωής του» (Ν. 2207/1994) και πλέον από εκείνο των «προηγούμενων αμετάκλητων καταδικών για ομοειδείς πράξεις» (Ν. 3811/2009), το οποίο έχει τύχει θετικού σχολιασμού από την ελληνική επιστήμη.

Η αξιολόγηση της επικινδυνότητας του εγκληματία υπεισέρχεται και στη φάση επιμέτρησης της ποινής κατ' άρθρο 79 ΠΚ («δικαστική επιμέτρηση της ποινής»), το οποίο προβλέπει δύο βασικά κριτήρια: αα) τη βαρύτητα του εγκλήματος που έχει τελεστεί, η οποία προσδιορίζεται βάσει επιδιώξεων γενικής πρόληψης και ββ) την προσωπικότητα του εγκληματία, η οποία προσδιορίζεται βάσει επιδιώξεων ειδικής πρόληψης. Είναι προφανές ότι το δεύτερο κριτήριο, όπως προσδιορίζεται περαιτέρω στην παρ. 3, προσφέρει στο δικαστή κάποιους ενδείκτες για να αποτιμήσει ουσιαστικά την επικινδυνότητα του δράστη, οι οποίοι, λόγω της αοριστίας τους αλλά και της μη προσφορότητας τους να προδικάσουν το μέλλον, αξιολογούνται ως «συγκαλυμμένη καταστολή του φρονήματος». Αλλά ακόμα και το στοιχείο της «έντασης του δόλου» που προβλέπεται ως ενδείκτης της βαρύτητας της πράξης στην παρ. 2, αν και συστηματικά θα έπρεπε να ανήκει στην παρ. 3, αφορά «και στην ύπαρξη ή όχι επικινδυνότητας του δράστη, στην πρόγνωση της τέτοιας ή μελλοντικής συμπεριφοράς του».

Η επικινδυνότητα για τη δημόσια ασφάλεια προβλέπεται ρητά ως κριτήριο στην περίπτωση των καθ' έξη (υπότροπων ή μη) εγκληματιών για την επιβολή κάθειρξης αόριστης διάρκειας (90 και 92 ΠΚ) αλλά ουσιαστικά και ως κριτήριο

στην προγνωστική κρίση γύρω από την «προσδοκία ότι δεν θα υποπέσει σε νέο έγκλημα» για τη λήξη της (91 ΠΚ). Αξιολόγηση της επικινδυνότητας του καταδικασθέντος υπό τη μορφή «κινδύνου τελέσεως νέων εγκλημάτων» προβλέπεται για τη χορήγηση τακτικών αδειών στον κατάδικο (άρθρο 55§1 Σωφρονιστικού Κώδικα), για την υφ' όρον αναστολή εκτελέσεως της ποινής (άρθρα 99 και 100 ΠΚ) και για την υφ' όρον απόλυση του καταδίκου από το σωφρονιστικό κατάστημα (106 ΠΚ). Ο τρόπος δε που στην πράξη αιτιολογείται η ύπαρξη κινδύνου τέλεσης νέων εγκλημάτων απλώς ενισχύει την αβεβαιότητα δικαίου και τη δικαστική αυθαιρεσία, αφού τελικά η ανέλεγκτη διαίσθηση του κάθε δικαστή ανάγεται σε ρυθμιστικό παράγοντα.⁹

Τέλος, ακόμη κι αν καλοπροαίρετα ερμήνευε κανείς όλα τα παραπάνω ως το αποκλειστικό προϊόν της εγγενούς δομικής πίεσης που ασκείται στο ποινικό δόγμα συνεπεία του εμπλουτισμού του παραδοσιακού κατασταλτικού προσανατολισμού του με την προληπτική λογική, δεν μπορεί παρά να προβληματιστεί έντονα από την πολύ πρόσφατη θεσμοθέτηση των καταστημάτων κράτησης «Τύπου Γ'», στα οποία θα εκτίουν την ποινή τους κρατούμενοι ή καταδικασμένοι που αξιολογούνται από τον Εισαγγελέα Εφετών ως «ιδιαίτερα επικίνδυνοι», τα οποία με νεότερη νομοθετική παρέμβαση καταργήθηκαν.

IV. Πρόσφατες εξελίξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Το ζήτημα της επικινδυνότητας δεν έχει απασχολήσει μονάχα τη θεωρία και τις επιμέρους έννομες τάξεις αλλά και το Συμβούλιο της Ευρώπης στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας κοινής αντεγκληματικής πολιτικής, το οποίο έχει υιοθετήσει διάφορες συστάσεις. Έτσι υιοθετήθηκε στις 24-9-1982 από την Επιτροπή Υπουργών η Σύσταση με αριθμό Νο. R (82) 17 που και αφορά στη «φύλαξη και

---

⁹ Με το άρθρο 2§1 Ν. 2479/1997 (ΦΕΚ Α 67/6-5-1997) προστέθηκε το εδάφιο ζ) στο άρθρο 13 ΠΚ, το οποίο ορίζει: «Ιδιαίτερα επικίνδυνος χαρακτηρίζεται ο δράστης όταν από τη βαρύτητα της πράξης, τον τρόπο και τις συνθήκες τέλεσής της, τα αίτια που τον ώθησαν και την προσωπικότητά του, μαρτυρείται αντικοινωνικότητα αυτού και σταθερή ροπή του σε διάπραξη νέων εγκλημάτων στο μέλλον». Αυτός είναι ο ορισμός που χρησιμοποιούσε πάγια η νομολογία (ενδεικτικά: ΑΠ 52/1982, *ΠοινΧρ* 1982, σελ. 774, ΑΠ 440/1982, *ΠοινΧρ* 1982, σελ. 942) και σε αυτή την φράση συνήθως περιορίζεται η αιτιολογία της επικινδυνότητας στις δικαστικές αποφάσεις.

μεταχείριση των επικίνδυνων εγκληματιών» και όπου για πρώτη φορά γίνεται άμεση σύνδεση της έννοιας της επικινδυνότητας με εκείνη της δημόσιας ασφάλειας. Η δεύτερη και σημαντικότερη σχετική Σύσταση με αριθμό CM/REC(2014)3 υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 19-2-2014 και αφορά εν γένει στους «επικίνδυνους εγκληματίες». Εκεί δηλώνεται με τρόπο αξιωματικό ότι η έννοια της επικινδυνότητας έχει *αμιγώς πολιτική –κι όχι επιστημονική– χροιά*, γεγονός που σημαίνει ότι εναπόκειται στην ίδια την κοινωνία να επιλέξει ποιοι ατομικοί ή συλλογικοί κίνδυνοι πρέπει να αντιμετωπιστούν μέσω της χρήσης του ποινικού δικαίου. Η διάγνωση της επικινδυνότητας παραμένει πάντοτε στην ουσία της μια *πρόβλεψη που υπακούει στη λογική της διαχείρισης κινδύνων*, με αποτέλεσμα το βάρος να μετατίθεται στην επιλογή και τη μέτρηση των προγνωστικών δεικτών της (risk predictors). Η ανάπτυξη διαφόρων αναλογιστικών εργαλείων (actuarial tools) που υπολογίζουν την πιθανότητα διάπραξης κάποιου εγκλήματος, κυρίως στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, επιτελεί ακριβώς αυτό το σκοπό. Υπό αυτά τα δεδομένα, η Σύσταση αναγνωρίζει ότι η επικινδυνότητα αποτελεί μια *ασαφή νομική έννοια*, στερούμενη επιστημονικού βάρους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις που να διασφαλίζουν την ακριβή μέτρησή της. Ως επικίνδυνος δράστης ορίζεται το άτομο που έχει καταδικαστεί για τη διάπραξη ενός πολύ σοβαρού σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος κατά άλλου προσώπου και ο οποίος ταυτόχρονα παρουσιάζει υψηλή πιθανότητα να διαπράξει εκ νέου ένα παρόμοιο έγκλημα, κατάσταση που προσδιορίζεται ως διακινδύνευση (risk). Ρητά εξαιρούνται από αυτό τον ορισμό οι ανήλικοι και όσοι λόγω διανοητικής διαταραχής δεν κρίνονται ικανοί προς καταλογισμό σε ενοχή. Η εκτίμηση της διακινδύνευσης (risk assessment) συνίσταται στη στάθμιση της φύσης, της σοβαρότητας, του τρόπου εκδήλωσης των εγκλημάτων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δραστών. Σκοπός είναι η διαχείρισή της (risk management) μέσω της επιλογής των κατάλληλων μέτρων που θα μειώσουν την πιθανότητα διάπραξης κάποιου πολύ σοβαρού σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος.

V. Κριτική στην έννοια της επικινδυνότητας

Η παραπάνω ανάλυση προδιαγράφει το πλαίσιο εντός του οποίου κινήθηκε η κριτική στην έννοια της επικινδυνότητας, η οποία βασίζεται γενικά σε δύο κεντρικούς άξονες: **ευθεία και ολοσχερή αμφισβήτηση της επιστημονικής βάσης της και αποκάλυψη της ιδεολογικής-εργαλειακής λειτουργίας της.** Όπως θα διαπιστώσει κανείς ευθείς αμέσως, οι άξονες αυτοί λειτουργούν συμπληρωματικά, καθώς ο δεύτερος αποτελεί ουσιαστικά τη λογική επέκταση του πρώτου.

Αναφορικά με την πρώτη: η επικινδυνότητα όχι μόνο στερείται οποιασδήποτε επιστημονικής βάσης αλλά διακρίνεται από αφόρητη σχετικότητα και κυκλικότητα. Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί κοινό πλέον τόπο, όπως αυτό άλλωστε αποδεικνύεται και από τις επίσημες θέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (το οποίο τη χαρακτηρίζει ως αμιγώς πολιτική έννοια), ότι η επικινδυνότητα αποτελεί αποκλειστικά και μόνο μια θεωρία κι όχι περιγραφή της πραγματικότητας, καθώς ουδέποτε κατέστη δυνατόν να αποδειχθεί μέσω ερευνών και δη της κλινικής μεθόδου ότι η υπόθεσή της έχει στέρεα και επαληθεύσιμη βάση. Η ανάπτυξη δε αναλογιστικών εργαλείων σε διάφορες χώρες για τον υπολογισμό της πιθανότητας διάπραξης ορισμένου εγκλήματος από συγκεκριμένο άτομο επί τη βάσει στατιστικών δεδομένων, ακόμα κι αν επιχειρεί να «αντικειμενικοποιήσει» τη σχετική προγνωστική κρίση, δεν κατορθώνει φυσικά να λύσει το πρόβλημα, καθώς, πέρα από τις συνήθεις επιφυλάξεις γύρω από την αξιοπιστία των στατιστικών, βρίσκεται αντιμέτωπη με δύο θεμελιακές και ανυπέρβλητες ενστάσεις: αφενός ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν διέπεται από τους φυσικούς νόμους της αιτιότητας και αφετέρου ότι η χρήση αναλογιστικών εργαλείων μεταβάλλει την αξιολόγηση της προσωπικότητας του ανθρώπου σε αυτόματη μηχανιστική εργασία, κάτι που ακυρώνει την ίδια τη φύση του. Έτσι, η χρήση τέτοιων εργαλείων μπορεί να εντάσσεται και να υπηρετεί τη λογική που διέπει τις σύγχρονες πολιτικές διαχείρισης κινδύνων, αναπόσπαστο κομμάτι του νεοφιλελεύθερου μοντέλου πολιτικών ασφαλείας, εντούτοις δεν είναι αρκετή για να μεταβάλει το περιεχόμενο της πρόγνωσης, η οποία παραμένει μια αμιγώς αξιολογική διαδικασία. Επιπλέον,

αυτή χαρακτηρίζεται τόσο από σχετικότητα, καθώς οι προγνωστικοί παράγοντες που ισχύουν για ορισμένα άτομα και σε ορισμένο χωροχρονικό πλαίσιο δεν είναι απαραίτητο ότι ισχύουν και για άλλα, όσο και από κυκλικότητα, δεδομένου ότι τελικά η πιθανότητα τέλεσης εγκλημάτων στο μέλλον (ως μετα-εγκληματική επικινδυνότητα υποτροπής) συνήθως βασίζεται και εξαντλείται στα χαρακτηριστικά της εγκληματικής πράξης που έχει ήδη εκδηλωθεί, εν είδει εκ των υστέρων πρόγνωσης, μετατρέποντας τελικά το ζητούμενο σε δεδομένο. Με δύο λόγια, τόσο η κλινική όσο και η στατιστική αξιολόγηση της επικινδυνότητας όχι μόνο δεν διασκεδάζουν τις σοβαρές αμφιβολίες γύρω από την επιστημονικότητα και χρησιμότητα της έννοιας αλλά και δημιουργούν πρόσθετα ερωτήματα.

Υπό αυτή την οπτική, όντας αδύνατος τόσο ο ακριβής ορισμός της έννοιας της επικινδυνότητας όσο και ο επαρκής προσδιορισμός του οντολογικού-υλικού υπόβαθρού της, κλίνει κανείς λογικά προς το συμπέρασμα ότι αυτή δεν αποτελεί παρά μια κατασκευή των ποινικών επιστημών με αμιγώς αξιολογικό χαρακτήρα, η οποία λόγω της σχετικότητας, ελαστικότητας και εν τέλει μη ουσιαστικής ελεγχιμότητας των κριτηρίων της αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την επιλεκτική απόδοση της ετικέτας του επικίνδυνου σε κάποια άτομα, γεγονός που νομικά δικαιολογεί την ειδική ποινική μεταχείρισή του. Η διαπίστωση αυτή προσφέρει το έδαφος επί του οποίου δομείται ο δεύτερος άξονας της κριτικής, αναφερόμενος στις κοινωνικο-πολιτικές συνέπειες της χρήσης της έννοιας και δη στην ιδεολογική λειτουργία της. Η κριτική αυτή κινείται στην κατεύθυνση που χάραξε η «θεωρία της ετικέτας» (labelling approach), η οποία επικεντρώνεται στην εξέταση της «σημασίας» που αποδίδεται σε μια συμπεριφορά, υποστηρίζοντας ότι το έγκλημα δεν διαθέτει κάποια αντικειμενική οντότητα, αλλά αποτελεί το τελικό προϊόν κοινωνικής διάδρασης και κατασκευής. Επομένως, ο εγκληματικός (ή παρεκκλίνων εν γένει) χαρακτήρας μιας συμπεριφοράς δεν απορρέει από κάποια εγγενή ιδιότητα της, αλλά από τη σημασία που της αποδίδεται σε συγκεκριμένο χωροχρονικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσω της αντίδρασης που εγείρει.

Κατά ανάλογο τρόπο, υποστηρίζεται ότι ο προσδιορισμός ορισμένων μορφών εγκληματικότητας ως επικίνδυνων δεν σχετίζεται ούτε με κάποια εγγενή ιδιότητά τους, δεδομένου άλλωστε του γεγονότος ότι η επικινδυνότητα στερείται

οντολογικού περιεχομένου, ούτε απαραίτητα με το βαθμό κοινωνικής βλαπτικότητάς τους, αλλά μάλλον με αυθαίρετα κριτήρια, παραδοχή που φυσικά δεν τα μετατρέπει απαραίτητα σε τυχαία ή ασήμαντα. Η πολιτικοκοινωνική παράμετρος αποκαλύπτεται αν σκεφτεί κανείς ότι η ετικέτα του επικίνδυνου είναι αρκετή για να πυροδοτήσει διαδικασίες «κοινωνικού αυτοματισμού», μέσω των οποίων τελικά το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης μετατοπίζεται από τη ρίζα του προβλήματος σε αποδιοπομπαίους τράγους και φανταστικούς εχθρούς. Στην εγκληματολογία χρησιμοποιείται η έννοια του «ηθικού πανικού» για να περιγράψει τη δυσανάλογη κοινωνική αντίδραση σε μια κατάσταση, ομάδα ή άτομο που χαρακτηρίζονται ως απειλή για τις κοινωνικές αξίες και η οποία τροφοδοτεί την απαίτηση για τη λήψη δραστικών μέτρων. Σε αυτό το πλαίσιο υποστηρίζεται ότι η εφαρμογή της έννοιας της επικινδυνότητας αποσκοπεί στον προσανατολισμό της έμφασης της ποινικής καταστολής σε μορφές εγκληματικότητας που εμπεριέχουν στοιχεία ευθείας αμφισβήτησης των πολιτικοοικονομικών συσχετισμών (π.χ. τρομοκρατία), απομακρύνοντας παράλληλα την προσοχή από άλλες που αποτελούν δομικό στοιχείο τους (π.χ. περιβαλλοντική και οικονομική εγκληματικότητα, εν γένει εγκληματικότητα των ισχυρών). Σε ευρύτερο δε επίπεδο συντελεί στον αποπροσανατολισμό της προσοχής της κοινής γνώμης από άλλα θεμελιώδη προβλήματα, όπως οι κοινωνικές ανισότητες, το δικαίωμα στην εργασία, κ.λπ. και στην επικέντρωση στο πρόβλημα της εγκληματικότητας. Κατά αυτό τον τρόπο συμβάλλει τελικά καίρια στην ανάπτυξη ενός λόγου γύρω από ένα υποτιθέμενο «δικαίωμα στην ασφάλεια» που εννοιολογεί την ασφάλεια στη συλλογική και αφηρημένη σύλληψή της, ως εθνική ή δημόσια ή αστική ασφάλεια, αντί στη συγκεκριμένη συνεκδοχή της, ως ασφάλεια των δικαιωμάτων (στην παιδεία, την εργασία, την κοινωνική πρόνοια, κ.λπ.). Κατά αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνεται αφενός η αποσύνδεσή της από την έννοια της κοινωνικής πολιτικής και αφετέρου η εξάρτησή της από την αναπαραγόμενη από το ποινικό σύστημα παραδοσιακή έννοια της εγκληματικότητας, με αποτέλεσμα να εξαντλείται σε μια ιδεολογική – υπό την αρνητική έννοια-λειτουργία.

VI. Συμπέρασμα

Η παρέκκλιση ως μορφή συμπεριφοράς που αποκλίνει από τα κοινωνικά πρότυπα, καθώς προσβάλλει ηθικές ή πολιτιστικές αξίες (θετικισμός) ή εναντιώνεται στους κανόνες ζωής που επιβάλλει η κυρίαρχη τάξη (θεωρία της αλληλεπίδρασης), νομιμοποιεί την εξουσία να επέμβει θεραπευτικά, εξοστρακίστηκα ή και τιμωρητικά, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση της σταθερότητας του συστήματος. Ο χαρακτηρισμός κάποιου ως επικίνδυνου αποτελεί το επόμενο αναγκαίο στάδιο για τη χρήση του πιο σκληρού μέτρου στην αντιμετώπιση του «διαφορετικού» και δη αυτού που ετικετάρεται ως «κοινωνικός εχθρός», του ποινικού νόμου.

Η έννοια της επικινδυνότητας, έχοντας σύμφωνα πλέον και με το Συμβούλιο της Ευρώπης πολιτική κι όχι επιστημονική χροιά, αποτελεί τη σημαντικότερη και επικινδυνότερη κληρονομιά της θετικιστικής παράδοσης, λόγω της αυθαιρεσίας που επιτρέπει η υποκειμενικότητά της. Η νομιμοποίησή της σε θεωρητικό επίπεδο λαμβάνει χώρα μέσω της διαλεκτικής σύνδεσής της με την έννοια της δημόσιας ασφάλειας, η οποία τροφοδοτεί τον κοινωνικό αυτοματισμό, μετατρέποντας τελικά ένα επιστημολογικό πρόβλημα σε ιδεολογική κατασκευή. Η απονομιμοποίησή της σε πρακτικό επίπεδο επιχειρείται μέσω της αποκάλυψης ακριβώς της ιδεολογικής χρήσης της επικινδυνότητας και του κινδύνου που εμπερικλείει για την ασφάλεια των δικαιωμάτων.

Η δομική αυτή αντίφαση, ορατή τελικά μόνο σε δεύτερη ανάγνωση, εξηγείται από το γεγονός ότι διαχρονικά οι εχθροί δεν ενσαρκώνουν μόνο απειλές αλλά είναι και χρήσιμοι. Λειτουργούν συνεκτικά για μία κοινωνία, επικεντρώνουν την προσοχή σε κάποια φαινόμενα, αποσπώντας την ταυτόχρονα από άλλα, και καθιστούν τελικά δυνατή την αλλαγή προτεραιοτήτων ή την επιδίωξη κρυφών πολιτικών. Σε αυτή τη διαδικασία, η κατίσχυση της τιμωρητικής λειτουργίας του ποινικού δικαίου σε βάρος της αντίστοιχης εγγυητικής παρουσιάζεται ως παράπλευρη συνέπεια που δικαιολογείται από την ιερότητα του σκοπού, συνιστάμενου εν προκειμένω στη θωράκιση της άμυνας της κοινωνίας απέναντι σε κινδύνους που απειλούν την ασφάλειά της, ακόμα και την ίδια την ύπαρξή της.

Επομένως, η παραπάνω ανάλυση στηρίζει το συμπέρασμα ότι η χρήση της έννοιας της επικινδυνότητας στις ποινικές επιστήμες και συνακόλουθα του

επικίνδυνου εγκληματία δεν αποτελεί παρά ειδική εφαρμογή της έννοιας του «βολικού» ή λειτουργικού εχθρού («suitable enemy») που διατύπωσε ο Νορβηγός εγκληματολόγος Nils CHRISTIE, ειδοποιά στοιχεία της οποίας είναι τα εξής πέντε: αα) η κατοχή της εξουσίας του ορισμού, της δυνατότητας δηλαδή να επιβάλεις την ετικέτα του εχθρού σε κάποιους, χωρίς ταυτόχρονα να μετατρέψεις αυτό το ετικετάρισμα σε συνεκτικό τους στοιχείο που θα επιτρέψει την οργανωμένη αντίδρασή τους, ββ) ο προσδιορισμός τους ως επικίνδυνων και ιδανικά απάνθρωπων, ιδιότητες που εγείρουν φόβο αλλά και αγανάκτηση, γγ) η ανάδειξη της σοβαρότητας της απειλής που ενσωματώνουν, γεγονός που καθιστά ύποπτη κάθε κριτική στην εξουσία και επιβάλλει απόλυτη πίστη στην εθνική στρατηγική, δικαιολογώντας ακόμα και εξαιρετικά μέτρα, δδ) τον έστω έμμεσο χαρακτηρισμό τους ως «αθάνατων», υπό την έννοια τουλάχιστον ότι απαιτείται διαρκής συστράτευση για την αντιμετώπισή τους, καθώς νίκες σε επιμέρους μάχες δεν σηματοδοτούν και το τέλος του πολέμου, και εε) φυσικά το συμβολικό παραλληλισμό τους με ενσάρκωση του κακού που αντιστρατεύεται το αγαθό και το δίκαιο που αντιπροσωπεύει η κοινωνία, τροφοδοτώντας τη λογική του «όποιος δεν είναι μαζί μας είναι εναντίον μας».¹⁰

---

¹⁰ N. CHRISTIE, "Suitable enemies", σε H. BIANCHI and R. VAN SWAANNEN (eds.), *Abolitionism. Towards a non-repressive approach to crime*, Free University Press, Amsterdam, 1986, σελ. 42-43. Μια από τις εφαρμογές της έννοιας του «βολικού εχθρού» που κάνει ο ίδιος ο συγγραφέας αφορά ακριβώς στο πεδίο της διαπροσωπικής βίας και συνίσταται στην ανάπτυξη της έννοιας του επικίνδυνου εγκληματία, *Ibid.*, σελ. 50-51.